

น้ำคำ

วีระ ภาคอุทัย

หลายท่านคงยังไม่ทราบว่า “น้ำคำ” หมายถึงอะไร น้ำคำ เป็นปรากฏการณ์ที่เกิดจากการที่น้ำไหลซึมหรือผุดขึ้นจากพื้นดิน โดยเฉพาะบริเวณชายป่าที่เป็นที่ลุ่มซึ่งชื่อเรียกนั้นจะแตกต่างกันไปตามท้องถิ่น เช่น น้ำซับ น้ำจั้น น้ำผุด เป็นต้น ในพื้นที่จังหวัดยโสธร เรียกปรากฏการณ์นี้ว่า “น้ำคำ”

น้ำคำ จึงเป็นเครื่องมือชีวิตอย่างหนึ่งถึงความสมบูรณ์และสมดุลของธรรมชาติ ดิน น้ำ ป่าไม้ และคน ซึ่งน่าจะมีการถอดบทเรียน หรือการจัดการความรู้กับปรากฏการณ์ดังกล่าว กรณีศึกษาน้ำคำบ้านคำแหลม ตำบลงเจริญ อำเภอน้ำคำเขื่อนแก้ว จังหวัดยโสธร

สถานการณ์ปัจจุบัน

หลายท่านที่เคยเดินทางจากจังหวัดยโสธรไปอำเภอน้ำคำเขื่อนแก้ว ก่อนถึงเขตอำเภอน้ำคำเขื่อนแก้วประมาณ 2 กิโลเมตร จะเห็นว่าพื้นที่นาในบริเวณดังกล่าวแตกต่างไปจากพื้นที่อื่น เพราะมีการปลูกพืชฤดูแล้งทั้งที่พื้นที่ดังกล่าวไม่อยู่ในเขตชลประทาน มีร้านค้าริมทางขายแตงแคนตาลูปและสินค้าเกษตรอย่างอื่น จึงทำให้ผู้ศึกษาเกิดความสงสัยว่าทำการเกษตรได้อย่างไร จึงได้เข้าไปศึกษาในพื้นที่ปรากฏว่าการทำการเกษตรนั้นอาศัยน้ำจากน้ำคำ ซึ่งไหลมาจากทางทิศตะวันตกเฉียงเหนือของหมู่บ้าน

คำแหลม การเกษตรที่ทำการปลูกพืชหลายอย่าง เช่น แตงแคนตาลูป มันเทศ ข้าวโพดฝักสด หญ้าเลี้ยงสัตว์ แต่ไม่ได้ทำทั้งหมดพื้นที่นา

สภาพป่า จากการศึกษาแผนที่การใช้ที่ดินของกรมพัฒนาที่ดิน ปรากฏว่าบริเวณที่เป็นหมู่บ้านคำแหลมนั้น เป็นที่ดอนอยู่สูงจากระดับน้ำทะเลปานกลางประมาณ 162 เมตร ทางด้านทิศเหนือทิศตะวันตก และทิศใต้เป็นที่ราบลุ่มด้านทิศตะวันออกของหมู่บ้านเป็นเขตพื้นที่ดอน ซึ่งเป็นพื้นที่ป่าไม้ติดต่อกันไปหลายหมู่บ้าน เปรียบเสมือนหมู่บ้านนั้นซ้อนอยู่ในป่า ป่าไม้ส่วนใหญ่เป็นป่าเต็งรัง พันธุ์ไม้ที่มีความโดดเด่นคือ ต้นยางนา ที่ยืนสูงตระหง่านมีให้เห็นอยู่มากมาย จึงเกิดคำถามว่าต้นยางนาเหล่านี้อยู่รอดมาถึงปัจจุบันได้อย่างไร แต่เมื่อเดินทางเข้าไปในหมู่บ้านจึงทราบว่าบริเวณที่มีป่าไม้หรือต้นยางนาเหลืออยู่มาก เป็นเขตดอนปู่ตาและเขตวัด

สภาพทางเศรษฐกิจและสังคม หมู่บ้านในเขตพื้นที่ประกอบอาชีพเกษตรกรรมเป็นหลักโดยเฉพาะการทำนา และการปลูกพืชฤดูแล้ง ในแต่ละหมู่บ้านมีวัดบ้าน วัดป่า โรงเรียน ร้านค้าในหมู่บ้าน การใช้น้ำประปาหมู่บ้าน ร้านค้าของกองทุนหมู่บ้านเป็นสังคมที่มีปัจจัยพื้นฐานต่าง ๆ พร้อม ไม่ว่าจะเป็นถนน ไฟฟ้า น้ำประปา โทรศัพท์สาธารณะ สถานีอนามัย และโรงเรียน

น้ำคำ เมื่อเข้าไปดูถึงแหล่งต้นน้ำซึ่งอยู่ชายป่าดอนปู่ตา ซึ่งประชาชนในหมู่บ้านจะทราบกันดี แต่คนทั่วไปจะไม่ทราบเพราะไม่มีป้ายบอก เมื่อสอบถามผู้เฒ่าผู้แก่ในหมู่บ้านจึงทราบว่า แหล่งต้นน้ำอยู่ทางด้านทิศตะวันออกเฉียงเหนือของป่าดอนปู่ตา ในอดีตได้มีการทำเป็นบ่อน้ำตื้นใส่ปลอกซีเมนต์ หรือที่ภาษาภาคอีสานเรียกว่า “น้ำสร้าง” เป็นแหล่งน้ำดื่มที่ใสสะอาด มีน้ำตลอดปี ชาวบ้านได้อาศัยเป็นแหล่งน้ำดื่ม แต่ปัจจุบันไม่ได้ไปใช้ เพราะแต่ละครัวเรือนมีน้ำประปาหรือน้ำบาดาลใช้แล้ว เมื่อเข้าไปหาแหล่งต้นน้ำซึ่งจะต้องเดินผ่านป่าดอนปู่ตามีทางเดินเล็ก ๆ กว้างประมาณ 1 เมตร สองข้างทางเป็นป่าไม้โดยเฉพาะในเขตดอนปู่ตา แต่ถ้าเป็นเขตที่ทำกินติดกับป่าดอนปู่ตานั้นป่าไม้เหลือน้อย ส่วนมากได้ปรับเป็นพื้นที่ทำกินคือเป็นพื้นที่นาหรือปลูกไม้ไผ่ มีบางครัวเรือนขุดสระ แต่ก็แปลกที่ในสระไม่มีน้ำซึมออกเหมือนบริเวณที่นาที่อยู่ต่ำกว่า เมื่อสอบถามคุณยายที่เลี้ยงควายในบริเวณว่า น้ำคำอยู่ตรงไหน และคุณยายได้พาไปดูพบว่าบริเวณน้ำคำนั้นอยู่ในที่ลุ่มอยู่ต่ำกว่าหมู่บ้านประมาณ 2-3 เมตร บริเวณใกล้ ๆ มีศาลปู่ตาดั้งอยู่ บริเวณรอบ ๆ ศาลปู่ตามีต้นยางนาขึ้นสูงตระหง่านอยู่ 4-5 ต้น เมื่อมองไปรอบ ๆ จะเห็นว่าน้ำคำเกิดขึ้นหลายแห่งในพื้นที่นาที่น้ำแช่ขัง แต่บริเวณที่เป็นบ่อน้ำตื้นเดิมนั้นมีน้ำไหลซึมตลอดเวลาไหลล้นไปตามพื้นนาซึ่งอาจจะเห็นว่าบริเวณนั้นเป็นพื้นที่ที่ชาวบ้านใช้ประโยชน์ร่วมกัน

การจัดการน้ำ การมีน้ำคำจึงเป็นเรื่องดีของพื้นที่ ทำให้มีโอกาสสร้างอาชีพเสริมในการทำเกษตรในฤดูแล้ง เป็นการลดความเสี่ยงเรื่องน้ำได้ การนำน้ำเข้าที่นาโดยเฉพาะที่นาที่ห่างไกล จำเป็นต้องมีการจัดการ และความร่วมมือ เสียสละ และ

การมีจิตใจเอื้ออาทรกัน ช่วยเหลือกันในการทำร่องเหมืองหรือร่องคูน้ำให้น้ำผ่านไปได้ ทำให้การกระจายพื้นที่รับน้ำได้มากขึ้น

ประเด็นวิเคราะห์

1. การที่มีน้ำคำปรากฏให้เห็นจนถึงปัจจุบันนั้นมีเหตุปัจจัยอะไร มาเป็นตัวกำหนด เช่น

- พื้นที่ป่าไม้มีเท่าใด
- ชนิดและขนาดของต้นไม้
- ความเชื่อศรัทธาในเรื่องดอนปู่ตา ที่

เชื่อว่าผีบรรพบุรุษจะช่วยคุ้มครองสิ่งมีชีวิตในหมู่บ้าน ไม่ว่าจะเป็น คน สัตว์ และพืชต่าง ๆ จะมีความเจริญรุ่งเรือง เติบโต ห่างไกลเรื่องโรคภัยต่าง ๆ จึงช่วยกันรักษาพื้นที่ป่าซึ่งเป็นทรัพย์สินส่วนกลางของชุมชนที่มีมาตั้งแต่อดีต

2. การวิเคราะห์ผลกระทบในด้านต่าง ๆ เช่น

- คุณภาพน้ำ จากบ่อน้ำคำที่เคยใช้เป็นบ่อน้ำดื่มของหมู่บ้าน คุณภาพน้ำเป็นอย่างไร มีความสัมพันธ์กับชนิดของพืชที่เกิดขึ้นในเขตดอนปู่ตาอย่างไร

- การลดการแพร่กระจายดินเค็มในบริเวณหมู่บ้านและหมู่บ้านใกล้เคียง

- การเป็นแหล่งแพร่ระบาดของเชื้อโรคมีหรือไม่ เพราะมีน้ำแช่ขังตลอดปี ถ้ามีจะจัดการอย่างไร

- ระดับน้ำใต้ดินเป็นอย่างไร

- ความขัดแย้งในชุมชนมีหรือไม่ เพราะประชากรเพิ่มขึ้น พื้นที่ป่าดอนปู่ตาลดลงไปหรือไม่ การจัดการของชุมชนทำอย่างไร

3. การบริหารจัดการ เช่น

- กฎระเบียบของชุมชนทั้งในเรื่องป่าไม้ และการจัดการน้ำเป็นอย่างไร

- การจัดการกับระบบการปลูกพืชและเลี้ยงสัตว์ของหมู่บ้านอย่างไร จึงจะเหมาะสม นำเอาแหล่งที่มีน้ำคำซึ่งเป็นจุดแข็งของชุมชน มาสร้างโอกาสในการเพิ่มแหล่งผลิตอาหาร และรายได้ให้แก่ชุมชน

- การจัดการความรู้ต่าง ๆ ที่เกิดจากปาดอนปู่ตา ความหลากหลายทางชีวภาพของพันธุ์พืชและสัตว์ในเขตพื้นที่เชื่อมโยงความสัมพันธ์ของดิน น้ำ ป่าไม้ และคนได้อย่างไร เพื่อที่จะได้เป็นการจัดการทรัพยากรอย่างยั่งยืนโดยประชาชนมีส่วนร่วม ซึ่งความจริงแล้วประชาชนในพื้นที่ได้ทำกันอยู่แล้วตามวัฒนธรรมความเชื่อ แต่ยังไม่ได้ออกออกมาเป็นบทเรียน และถ่ายทอดให้เยาวชนรุ่นหลังได้เห็นความสำคัญของภูมิปัญญาดั้งเดิมของชุมชนที่มุ่งเน้นช่วยเหลือตนเอง ช่วยเหลือซึ่งกันและกัน และให้โอกาสแก่ผู้อ่อนแอหรือยากจนในชุมชนหรือหมู่บ้านได้ใช้ประโยชน์จากทรัพยากรสินสาธารณะ เช่น หางไม้พื้น หางผักป่า หางไม้มดแดง หางเห็ดจากพื้นที่ดอนปู่ตาได้ เพราะไม่มีที่ทำกิน เป็นต้น

- การสร้างฐานข้อมูลปาดอนปู่ตา แหล่งที่เกิดน้ำคำ การสร้างสถานที่เรียนรู้ของชุมชน การขยายแผ่ความคิดและการสร้างเครือข่ายในระดับจังหวัด ระดับภาค และระดับประเทศต่อไป

จากกรณีศึกษา “น้ำคำ” นี้จะเห็นได้ว่าเรื่องการบริหารจัดการทรัพยากรธรรมชาติในอดีตนั้นมีความนานแล้ว และองค์ความรู้ดังกล่าวมีการสร้างมิติตามความสัมพันธ์ของธรรมชาติ ดิน น้ำ ป่าไม้ กับเรื่องของคนไว้อย่างดียิ่ง ไม่มีการบัญญัติ ไม่มีการตีความ เพราะเป็นการร่วมมือกันบนพื้นฐานของความเชื่อ ความเคารพ และความศรัทธาโดยผ่านทางวัฒนธรรม ประเพณี และความเชื่อต่าง ๆ แต่ถ้าหากสังคมไม่ส่งเสริมเพิ่มความรู้ ความเข้าใจ ความมีส่วนร่วม การขยายผลออกไป ปรากฏการณ์น้ำคำจะหลงเหลืออยู่หรือไม่ในสังคมที่เห็นความจำเป็นและความสำคัญเรื่องเงินตรา

ที่มา : โครงการวิจัยพัฒนาเครือข่ายสหกรณ์ในพื้นที่จังหวัดยโสธร, 2549